

Derleme Makalesi/Review Article

**ENFORMASYON ÇAĞI – ZAMAN – MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
BÖLGESEL KALKINMA KURAM VE SÜREÇLERİ***

**REGIONAL DEVELOPMENT THEORIES AND PROCESSES
IN THE CONTEXT OF INFORMATION AGE– TIME & SPACE RELATIONSHIP***

Pervin ŞENOL

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, pesenol@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-4678-2816>

Abidin KEMEÇ

Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi Karahallı MYO, abidinkemec@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9395-4118>

Başvuru Tarihi/Application Date: 28.11.2017

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 07.03.2018

DOI: 10.30798/makuiibf.358723

Öz

Bu çalışmada, 18.yüzyıldan günümüze kadar ortaya atılmış olan iktisadi kuramlar, bölgesel kalkınma paradigmaları ve yer seçim teorileri ele alınarak, kuramsal değişimler, zaman ve mekân kavramlarındaki değişimler incelemektedir. Bir başka ifade ile çalışma kapsamında, kavramsal ve dönemsel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu bağlamda, Merkantilizm, Fizyokrasi, Klasik İktisat, Keynesyen, Yeni Keynesyen ve Yeni Klasik İktisat Kuramları, Rosenstein- Rodan (Büyük İtiş Modeli), Perroux'a (Büyüme /Kalkınma Kutupları Teorisi) gibi bölgesel kalkınma kuramları; von Thünen, A. Weber, Christaller, Lösch, W.Isard, P. Krugman'ın yer seçim kuramları değerlendirilmektedir. Ayrıca, son dönem değişimleri açıklamaya yönelik, Manuel Castells tarafından sunulan zaman ve mekân tartışması kapsamında değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu kapsamda, kalkınma kuramlarında mekânın ve zamanın karşılığı, yeri, değişimi ve nasıl değişip dönüştüğü değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Enformasyon Çağı, Zaman ve Mekân İlişkisi, Bölgesel Kalkınma Kuramları, İktisat Kuramları.

Abstract

In this essay, theories of economics, regional development paradigm and location theories have been evaluated according to theoretical aspects, transformation of time and space concepts from 18th century to nowadays. On the other hand, economical theories such as Mercantilist, Physiocracy, Classical Economic Theory, Keynesian Theory of Economics, New Keynesian Theory and New Classical Economic Theory; regional development theories such as Rosenstein- Rodan (Big Push Theory), Perroux (Growth Poles Theory); location theories such as von Thünen, A. Weber, Christaller, Lösch, W.Isard and P. Krugman's are handled with as a conceptual and periodical review. With the beginning of the "Information Age" (Industrie 4.0), especially last three decades, discussions on conceptual transformation of time and space by Manuel Castells' are commented in the context of the meaning of time and space concepts, transformation of conceptual usage in the periodical processes.

Keywords: Information Age, Time and Space Relationship, Theories of Regional Development, Theories of Economics.

* Bu çalışma, 12-14 Ekim 2017 tarihinde Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 17. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

EXTENDED SUMMARY

Research Purpose: The purpose of this essay is to evaluate how the concepts of time and space have transformed in theories of economics, regional development paradigm and location theories from the 18th century to nowadays.

Research Questions: From the mercantilist period to the nowadays, what kind of transformations have occurred in economic theories, development economy and regional development theories in terms of time and space conceptual aspects? How have been transformed time and space context of theories of location from von Thünen to Krugman established? How did Manuel Castells relate to time and space in the Age of Information?

Literature Review: This essay data based on literature search which include books, academic journals, internet resources and Google Academic database. Key elements and keywords of this search are economic theories, regional development paradigms, time-space relations in theories, location theories, as well as Manuel Castells's works on time and space concepts such as Information Age book.

Results and Conclusions: Before Industrial Revolution mercantilist periods of economic system time and space had defined as a natural processes determined by nature and natural conditions. Industrial Revolution (1st, 2nd and 3rd stages), Enlightenment, rational thought together with technological innovation changed the concepts of time and space, and its organization especially in the production processes include labor force, mode of production, production relations so on. It seems that space and time concepts have been used as an abstract and ignored component of the capital accumulation process in the economic theories, regional development theories (location theories etc.). Fourth stage of Industrial Revolution has started to new era for time and space with the creative industries, internet of things and the information technology.

Theoretical approaches in the world and Turkey, countries, geography (space), and long-term investment and development of (time) has developed an approach that is decisive for economic growth and development. In the 20th century as a traditional development economics tool the "Growth Pole" approach, which has become a widespread policy accepted by the nation states, represents the process in which the evolution in technology-time and space context accelerates in the second and third stages of the Industrial Revolution. Fordist production, Taylorist organization, mass production and consumption, rapid circulation has accelerated through technology and time and space relations discovered in capitalist capital accumulation processes.

Priority spaces in the selection of global networks; centers that are able to connect with the natural resources more closely, are suitable areas for international financial systems, sufficient infrastructure is the field where information technology can be produced. The informational, global economy is organized around command and control centers that can coordinate, regenerate and manage the spiraling activities of company networks. Castells suggests that the concept of time undergoes considerable change in the Age of Information, the transition from time to virtual time and timeless time that emerged with mass production after the Industrial Revolution. The linear, irreversible, measurable, predictable time of modern times is fragmented in the network society. Features of the new space; individualization in the working system, increased specialization of activities, increased ability of individual employees to network around all events, guiding in a new urban space, endless mobility space, communication and information technology in place, and internet management at the highest level. Moreover, in network society, space organizes time.

New communication technology at the regional scale- time and space place information technologies at the center of regional and national development. In the regional development approach that points to the transition from learning to mass production, the provision of new technologies in regional development strategies is gaining visibility, as well as being involved in the network and in the flow of time and space.

The concept of time and space has undergone a constant transformation and this transformation in economic theories, location theories and regional development theories and national policies. Nowadays, the relationship between human, time, space, technology, and information is a complex and n-dimensional process that must be tackled together in the creation of regional development and growth strategies and policies in location theories.

GİRİŞ

“... yeni iletişim sistemi, uzamı ve zamanı, insan hayatının temel boyutlarını kökten bir dönüşüme uğratar. Yerellikler, kültürel, tarihsel, coğrafi anlamlarından kopar, işlevsel ağlar ya da imaj kolaçları olarak yeniden birleşirler; böylece mekânların uzamının yerini bir akışlar uzamı alır. Geçmiş, şimdi ve gelecek, aynı mesaj içinde birbirleriyle etkileşim içinde olabilecek şekilde programlandığında, zaman silinir. Akışların uzamı ve zamansız zaman tarihsel olarak aktarılmış temsil sistemlerinin çeşitliliğini kapsayan ve aşan yeni bir kültürün maddi temellerini oluşturur: Kurgunun, kurmaya duyulan inanç olduğu gerçek sanallık kültürü...” (Castells, 2008: 501).

Sanayi Devrimi ile başlayan süreç ekonomik ve toplumsal yaşamdaki gelişmelerin yanı sıra iktisadi kuramlar, bölgesel kalkınma anlayışı, bölge kalkınma kuramları, kuramsal gelişmelerin yönlendirdiği bölgesel ve ulusal kalkınma politika ve pratiklerinin de değişmesine neden olmuştur. İktisat kuramları içinde merkantilist, fizyokrat ve klasik yaklaşımlar iktisat kuramının ilk dönem kuramsal çerçevelerini temsil etmektedir. Mekânın soyut ve nötr bir bileşen olarak kuramsal süreçlerin dışında kaldığı, teknolojik gelişmelerin ilk dönemlerinden (Endüstri 1.0) sonra, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Keynesyen yaklaşımın yaygın kabulü ile yeni bir dönemin başladığı (Endüstri 2.0) kabul edilmektedir. Bu dönemde, gündeme gelen yerleşim kuramlarında (Johann Henreich von Thünen, Alfred Weber, Walter Christaller ve August Lösch) mekân tartışmaları ekonomi-politik-teknolojik değişimlerin etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanan küreselleşme ile teknolojinin hâkimiyeti artmış (Endüstri 3.0), zamanın ve mekânın kuramsal bağlamı yeniden evrilmiştir: Büyüme kutupları, yeni ekonomik coğrafya, öğrenen bölge, kümelenme, yenilikçi bölge, endüstriyel bölge, yeni bölgeselcilik, merkez- çevre kuram ve uygulamaları ile gündeme gelmiştir. Bölgesel kalkınma kuramları ve politikaları bu dönemler içinde; özellikle bilişim ağırlıklı, teknolojik ilerlemelerin sonrasında (Endüstri 4.0), “Enformasyon Çağında”, zaman ve mekân ilişkisi yeni bir boyuta taşınmış ve bölgesel kalkınmanın merkezi ve yerel bileşenleri yerel, ulusal ve küresel ölçekte dönüşüme uğramıştır.

Çalışma kapsamında, Merkantilist dönemden başlayarak günümüze kadar değişen ekonomi kuramları, kalkınma iktisadı, bölgesel kalkınma kuramları ve von Thünen’den Krugman’a uzanan yer seçimi kuramları ele alınarak zaman ve mekân bağlamı içinde incelenmektedir.

1. İKTİSADİ, BÖLGESEL VE YER SEÇİMİ KURAMLARI– EKONOMİK VE TEKNOLOJİK GELİŞMELER

İnsanlık tarihinde, tarihin seyrini önemli ölçüde değişime uğratmış olan Sanayi/Endüstri Devrimi ile birlikte mekân (yaşam alanı, üretim faaliyetinin yürütüldüğü alan, bölge, yer), zaman (üretim faaliyetin başlangıcından sonuna kadar geçen zaman dilimi, hareketin/işin/eylemin başlangıcı ile bitişi arasındaki süre) ve ekonomik faaliyetler tamamen değişmiştir. Sanayi Devrimi öncesi iklim ve doğa koşullarına bağlı olan yaşam ve üretim, bu dönem sonrasında neredeyse doğa ile kurulan tüm organik bağlarını kopararak inorganik bir süreç başlatmıştır. 1980 sonrasında teknolojinin ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni haline gelmesi ile birlikte inorganik süreçlerin hâkimiyeti ivme kazanmıştır. Özellikle son dönem büyümenin üç temel belirleyicisi olarak kabul edilen; tasarruf ve yeni sermaye yatırımları, beşeri sermaye yatırımları ve yeni teknolojiler, bu inorganik bileşenlerle şekillenmektedir. Bu üç faktörden ekonomik büyümeye- verimliliğe ve sermaye birikimine en fazla katkıyı sağlayan faktör olarak ileri teknoloji kullanımı ve yeni teknolojik ürünlerin piyasaya sunumu da (Yıldırım, vd, 2010, 275-277) dâhil olmak üzere inorganik süreç, ekonominin ve yaşamın en temel noktalarına hâkim olmaktadır.

1.1. SANAYİ DEVRİMİ ÖNCESİ KURAMLAR

Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomi kuramlarının yanı sıra yerleşim kuramları¹ gündeme gelmektedir. Tekeli, yerleşim kuramlarının ekonomik kuramların gelişiminden bağımsız ve mekanik bir yaklaşım içinde olduğunu ve ancak son dönemde mikro ekonomik üretim teorisinin bir parçası haline geldiğini belirtmektedir. Yer seçim kuramlarında, genellikle, belirli bir üretim, hammadde ve pazar yeri koşullarında en ucuz üretim yeri (optimum mekân) arayışı içine girilmektedir (Tekeli, 1970). Bu tür kuramlarda mekân üretim süreçlerinde girdi maliyetini azaltan bir değişken olarak değerlendirilmektedir.

Sanayi Devrimi öncesinde tarım hem üretim hacmi hem de istihdamdaki payı itibarıyla dünyanın her yerinde en önemli sektördür. Tarıma alternatif olarak sanayi sektörü sanayi mamul mal üretimi ile sınırlıdır. Taşıma imkânlarının sınırlılığı, taşıma maliyetlerinin ve riskin yüksek olması nedeniyle, pazarlar ve ticaret tamamen kaybolmasa da, değişimi yapılan mallar oldukça değerli mallardır. Günlük hayatta kullanılan, hayatın idamesi için zorunlu olmayan malların ticareti ise son derece sınırlıdır. Feodal sistemin geçerli olduğu bölgelerde, genellikle yiyecek ve mamul mallarının kendi bölgesinde üretimi desteklenirken, lüks ve zorunlu malların ithalatı serbest bırakılmıştır. Feodal düzende en temel ekonomik faaliyet doğal koşullara bağlı olarak yapılan tarımsal üretim, temel siyasi yapı ise piramit şeklindeki hiyerarşik düzendir. Bu hiyerarşik düzenin en alt ve en geniş tabakasını serfler oluşturmakta, kumaş, kereste, tuz ve demir araçlar büyük ölçüde serfler tarafından üretilmekte, üretimin bir kısmı hiyerarşinin üst basamağında olan lordlara verilmektedir (Güran, 2003: 41). Bu dönemde, yaşam ve üretim süreçlerinin tamamı organik zaman ve mekâna dayanmaktadır.

Merkantilizm, yaklaşık üç yüz yıl boyunca (1450-1750) ulus devletlerin iktisat politikası olarak uygulanmıştır. Merkantilist dönemde, değerli madenlere sahip olma doğrudan iktisadi büyüme ile ilişkilendirildiği için mekânın özellikle değerli maden (altın, gümüş, vb) rezervi açısından zengin alanların, etkin kullanımının ve yönetiminin ülke menfaatine fayda sağlayacağı kabul edilmiştir. Merkantilist kuramda ekonomik karın temelini, değerli madenlerin varlığı ve bu madenlerin üretim ve ticaretin gerçekleştirilmesi oluşturmaktadır. Ulaşım faktörü ise ürünün dağıtımının gerçekleştirilmesinde zamanın bir fonksiyonu olarak devreye girer. Kolonizasyon bu ekonomik temel kabuller ve mevcut teknolojilerin sağladığı ulaşım olanakları ile özellikle Avrupa'nın temel ekonomi politikası olarak uygulanmıştır. Ülke sınırlarında tarımsal üretim, basit araçlar ve emek yoğun üretim ile gerçekleştirilmektedir. Ekonomik kuramda teknolojinin, zamanın ve mekânın ve hatta insanın ekonomik işleyiş içindeki yerine ilişkin değerlendirmeler için bir kaç yüzyıl beklenmesi gerekecektir.

Merkantilist görüş ve uygulamaların toplumsal yapıda yarattığı yoksulluklar Avrupa'da Fransız İhtilali ile birlikte yeni bir dönem başlatmıştır. Böyle bir ortamda Fizyokratlar, halk ayaklanmasını önleyeceğini öngördükleri ekonomik düzenlemeler önererek ortaya çıkmışlardır. Fizyokratlar, toplum yaşamında insanların, tıpkı fiziksel yasalarda olduğu gibi, bazı doğal yasalara tabi olduğunu kabul etmektedirler. Bu doğal yasalar, fizyokratlara göre toplumun zenginlik düzeyini belirleyen, bütün faaliyetleri düzenleyen ilkelerdir (Savaş, 2000: 225- 227).

Fizyokrazi kuramında; tarımsal üretim, ülkelerin ekonomik olarak faaliyet gösterebileceği başat alan olarak tariflenmiştir. Bu kurama göre, iktisadi gelişimin temeli, tarımsal üretimdeki verimliliğe dayandığı için tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü mekânın organizasyonu önemlidir. Doğal süreçlerin belirlediği ve doğal dengenin oluşturduğu zaman algısı bu döneme hâkim olmuştur. Bir başka ifade ile doğal koşullar ve belirli bir coğrafyanın sunduğu üretim olanakları (mekân) içinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler (üretim faaliyetlerinin bütünü) bu dönemde de “doğal” zamana tabidir.

¹ Literatürde yer seçim kuramları olarakta yer almaktadır.

Fizyokrazi kuramındaki² doğal zaman ve mekân kabullerinin 1826 yılında von Thünen tarafından yazılan *Isolated State*³ makalesinde de devam ettiği görülmektedir (Blaug, 1985, 614-615; Dinler, 2005, 10-11; Ertürk ve Sam, 2009, 128; Fujita, 2010, 7; Maki, 2008: 4). von Thünen'in Klasik Yerleşim Teorisi temel olarak; tarım için elverişli verimli ovaların merkezden uzaklaştıkça verimsiz topraklara dönüştüğü merkezin kırsal alanlardaki ürün talebini sunmak zorunda olduğu tam rekabet içindeki üreticilerin tarlanın kira düzeyini belirlediği, arazi veriminin ve taşıma olanaklarının her yerde eşit olduğu, tarımsal ürünlerin üretim alanlarının doğal faktörler, taşıma maliyeti ve taşıma süresi gibi faktörler tarafından belirlendiği bir çerçeve sunmaktadır. (von Thünen, 1826'dan aktaran Ekinci ve Ersungur, 2013: 214, Fujita, 2010: 5, Kılınçaslan, 2010: 167, Dinler, 2005: 13).

1.2. SANAYİ DEVRİMİ SONRASI KURAMLAR

1.2.1. SANAYİ DEVRİMİNİN BİRİNCİ AŞAMASI (ENDÜSTRİ 1.0)

16. yüzyılda Avrupa'da başlayan bilim rönesansından yaklaşık iki yüzyıl sonra hammadde kaynaklarına dayalı üretimin ulaştığı boyut, teknolojik ve bilimsel buluşlar ile bilgi birikiminin sonucunda Sanayi Devriminin (Endüstri 1.0) gelişmesine uygun ortam oluşturmuştur. Bu süreçte İngiltere'nin bol kömürü, İskoçya ve Galler'den sağlanan demir cevheri, James Watt'ın geliştirdiği çift tesirli buhar makinesi, Besgemet'in yeni çelik üretim sistemi, John Kayl ve Crompton'un dokuma tezgâhları gibi önemli teknolojik yenilikler Sanayi Devriminin başlangıcını oluşturmuştur (Ünal, 2009: 124). Öncülüğünü Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say ve John Stuart Mill gibi düşünürlerin yaptığı Klasik İktisat Ekolü'nün ortaya çıkmasında en önemli etken, 1750'li yıllardan itibaren filizlenen Sanayi Devrimi olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte; doğal kaynaklara dayalı organik üretimin yerini emek yoğun (inorganik) makine ile gerçekleştirilen üretime, küçük ölçekli üretim kitlesel üretime, sınırlı pazar giderek küresel pazara dönüşmüştür. Bu dönüşüm sermaye birikim sürecinin, üretim süreçlerinin ve girişimcilerin niteliklerini değiştirmiştir. Bu değişimlerin izinde Klasik İktisat Ekolünün temel ilkeleri, rekabet ve fiyat mekanizması, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü, fayda ve kâr maksimizasyonu peşinde koşan bireyler olarak kabul edilmiştir. (Yayla, 1992: 135).

Adam Smith'e göre, ülke servetinin ve istihdamın kaynağını, toplumdaki özel mülkiyet ve girişim özgürlüğüne sahip, fayda ve kar maksimizasyonu peşinde koşan bireylerin elde ettiği birikim oluşturmaktadır. Bu birikim "doğal bir şekilde" gerçekleşeceği için devlet müdahalesine gerek yoktur (Smith, 2011). Bu kabullerin ekonomi politikalarındaki hâkimiyeti 1929 Dünya Ekonomi Krizine kadar devam etmiştir.

Alfred Weber, kuruluş yeri teorisine göre (1909); optimum yer seçiminde üç kriter baz alınmaktadır. Birinci kriter taşıma maliyetidir. Taşıma maliyetinin minimum olduğu yer firma için optimum kuruluş yeridir. İkinci kriter iş gücü maliyetidir. İki yer arasında tercihte bulunulacaksa iş gücü maliyetindeki kazanç, taşıma maliyetinden yüksekse kuruluş yeri, iş gücünün düşük olduğu noktaya taşınmalıdır. Üçüncü kriter ise bölgesel yığılma avantajlarıdır. İlave taşıma masraflarının yığılma avantajlarından küçük olması durumunda firmanın kuruluş yeri değişmemelidir (Dinler, 2005: 14). Yer seçim kuramı, mekânsal faktörlere dayalı minimum maliyet ile en iyi yer seçim koşullarını ve mekânsal yığılmadan kaynaklanan toplam faydanın maksimizasyonunu sağlamayı hedeflemektedir.

1.2.2 SANAYİ DEVRİMİNİN İKİNCİ AŞAMASI (ENDÜSTRİ 2.0)

Sanayi atımlılarının yapıldığı, 1850 ile 1940 yılları, Sanayi Devriminin ikinci aşaması (Endüstri 2.0) olarak adlandırılmaktadır. Sanayi Devriminin ikinci aşaması, Klasik İktisadın en yoğun kabul gördüğü dönem; 1929 Büyük Ekonomik Krizi, kriz sonrası Klasik İktisat Politikalarının sorgulanıp, yerine alternatif olarak düşünülen Keynesyen İktisat Politikalarının gündeme geldiği dönemi kapsamaktadır. Bu aşamada,

² Fizyokrazi, kelime anlamı olarak doğanın egemenliği anlamına gelmektedir. (Pekin, 1985, 44)

³ Klasik Yerleşim Teorisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

petrol ve elektrik birincil enerji kaynakları olarak yer almıştır. İngiltere’de başlayan devrim, Avrupa’dan Amerika’ya kadar uzanmıştır (Aybek, 2017: 166).

Keynesyen iktisatçılara göre; ekonominin tam istihdamda olmaması ve piyasaların tam rekabet koşullarını sağlayamaması gibi nedenlerden dolayı, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Krizi gibi iktisadi krizler döngüsel olarak meydana gelmektedir. Keynesyenler, iktisadi istikrarın sağlanması açısından, Klasik İktisat Ekolünün tersine, devletin ekonomiye maliye politikası araçları veya para politikası araçları ile müdahale etmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Sanayi Devriminin birinci ve ikinci aşamalarında, Klasik İktisat Ekolünün benimsediği dönemde, Fیزیokrasi kuramının başat olarak kabul ettiği tarımsal üretimden kopuş ile birlikte sanayi üretimine geçiş gerçekleşmiştir. Bu dönemi daha önceki dönemlerden ayıran en önemli faktörlerden birisi zaman ve mekân bakış açısıdır. 19.yy’ın başlangıcından itibaren ilk fabrikaların kurulmasıyla birlikte seri üretim sistemine geçiş sayesinde, üretim maliyetinde önemli düşüşler ortaya çıkmıştır. Fabrika “çalışma zamanı” artık doğal bir süreç olarak nitelendirilmek yerine, vardiya sistemi kullanılarak, belirli aralıklara sabitlenmiştir. Ülkelerin ve firmaların birbirleriyle rekabet edebilmesinin koşulu belirli bir sürede üretilebilecek maksimum ürün ile doğrudan bağlantılı (ölçek ekonomisi) hale gelmiştir. Mekân organizasyonunun yanı sıra Klasik İktisat Ekolünde zamanın, üretimin, işgücünün ve tüketimin organizasyonu da ülkelerin ve firmaların rekabet güçlerini artırmakla kalmamış, sermaye birikim süreçlerine de ivme kazandırmıştır.

Ülke ve firmaların rekabetteki üstünlüğünü sağlayan önemli faktörler, teknolojinin de katkısıyla, zamanın ve mekânın ekonominin her alanında yeniden organize edilerek üretim süreçlerinin bir bileşeni haline dönüştürülmesidir. Adam Smith, uluslararası ticaretin önündeki kotaların ve engellerin kaldırılmasının ticarete konu olan iki ülke açısından (kazan- kazan) kazançlı olacağını iddia etmektedir. Ayrıca ülke içindeki girişlerin herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın yapılması genel ekonomik dengeyi⁴ olumlu yönde etkileceği düşüncesindedir. Keynes ise engellemelerin ve yapısal düzenlemelerin olmadığı bir ekonomik sistemde bireyler/firmalar arasındaki rekabet sonucunda genel dengenin olumsuz etkileceğini öne sürmektedir.

Keynesyen İktisat Politikalarında, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ve bölgelerin ulusal ve uluslararası ölçekte rekabet edebilecek boyuta taşınması amaçlanmaktadır. Ayrıca Keynesyen iktisat politikalarında kısa dönemli analizler yapılmaktadır. Keynesyen politikalar, mekân- zaman ilişkisi kapsamında değerlendirildiğinde Klasik İktisat Politikalarından farklı olarak mekânın ön plana çıktığı, ulus devlet sınırlarının ve bu sınırlar içerisindeki bölgelerin kalkınma ekonomisinin temel taşlarını oluşturduğu görülmektedir.

Taylorist/Fordist⁵ sistem, fabrikadaki çalışma sistemini organize ederken aynı zaman da “çalışma zamanı” dışındaki zamanı da üretimden tüketime kadar düzenlemeyi amaçlamaktadır. Kitlesele üretim ve kitle tüketim sistemi, verimlilik ve optimum olma kriterleri fabrikadaki sistemi tamamıyla koordine edilebilir ve düzenleme kapasitesine sahiptir. (Webster ve Robins, 1989: 334).

Artan ticaret hacmi, hızlanan sermaye birikimi ve üretim faktörlerindeki değişim yerleşmeler sisteminde yeni bir boyuta ulaşmıştır. Bu yapıyı incelemeye yönelik Christaller, Güney Almanyada bulunan 2825 yerleşme üzerinde yaptığı çalışmada, kasabadan ülke merkezine kadar 7 kademedeki oluşan bir yapıda, aynı kademe merkezlerin etkisindeki nüfusların birbirine yakın, sahip oldukları fonksiyonların ise birbirlerine paralel oldukları gözlemlenmiştir. Gözlemleri sonucunda Christaller Merkezi Yerler Teorisini oluşturmuştur. Bu teorinin temeli, diğer alanlarda bulunmayan ürün ve hizmetlerin merkezlerde bulunması ve bu merkezlerden temin edilmesidir. Tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda merkeze gitmeleri, merkezin

⁴ Genel ekonomik denge, ekonominin mal piyasaları, para piyasaları ve dış ticaretinin dengede olması durumudur.

⁵ Taylorist/Fordist sistem, işçilerin üretim esnasında zaman kaybını azaltmak için tasarlanan bant sistemine göre fabrika düzenlemesinin geliştirildiği sistemdir.

yerleşmede bir etki alanı oluşturmasına sebep olmuştur. Merkezler ise sahip oldukları farklı fonksiyonlar kapsamında kademelenmektedir. Üst kademe merkezler, alt kademe merkezlerin sunduğu hizmetlerin tamamı ve bunun dışında da farklı hizmetler sunmaktadır, bu kapsamda alt kademe merkezler, üst kademe merkezlerin etki alanında kalmaktadır (Hottes, 1983'den aktaran, Sakarya, 2013: 528).

Lösch, Chirstaller'in merkezi yerler teorisini eleştirel bir yöntemle ele aldığı kademelenme çalışmasını 1940 yılında yayınlamıştır (Mulligan, Partridge ve Carruthers, 2012). Lösch yerleşme kademelenmesi modelinde, 150 tür ürün/ hizmet ve dolayısıyla 150 K değerinin varlığını kabul etmektedir. Bu 150 ürün/ hizmetin de bir arada bulunduğu bir noktayı belirleyerek bu noktayı birinci kademe merkez olarak belirlemekte ve metropol olarak tanımlamaktadır. Lösch bu merkez etrafında alt merkezlere yerleştirdiğinde ortaya parçalı bir yapı çıkmaktadır. Alt merkezlerin sahip oldukları üretim ve hizmet türü dolayısı ile ürün farklılaşması etki alanlarını değiştirmiştir (Dicken ve Lloyd, 1990'dan aktaran, Sakarya, 2013. 20-21).

Lösch firmaların optimum yer seçimi konusunda ölçek ekonomilerinin etkili olduğunu belirtmektedir. Lösch'ün öngörüsüne göre firmalar, erişilebilirliğin en yüksek olduğu ve diğer firmalar ile bir arada bulunduğu, böylelikle ölçek ekonomilerinden yararlandıkları bir sistem içindedirler (Mulligan, Partridge ve Carruthers, 2012).

Lösch'ün modelinde; firmanın üzerinde üretim ve satış yaptığı toprağın büyüklüğü, ölçek ekonomileri ve pazara taşıma maliyetlerinin birleşimiyle belirlenmektedir. Eğer ölçek ekonomileri taşıma maliyetlerinden büyükse, tüm üretim tek bir firma tarafından yapılacaktır. Eğer taşıma maliyetleri göreceli olarak ölçek ekonomilerinden büyükse, firmalar bölge etrafında dağılacaktır. Herhangi bir piyasa için, piyasaya giriş serbestliği karı sifıra indirecekken (normal kar), tüm mekânlarda, firmalar eşit aralıklarla dağılacaktır. Ancak, taşıma maliyetleri, ölçek ekonomileri ve farklı ürünler için talepteki farklılıklardan dolayı, farklı piyasalar için büyüklüklerde farklı olacaktır. Ürünlerin bulunduğu piyasalar böylece merkezi yerleri ortaya çıkaracaktır (Dawkins, 2003, 137'den aktaran, Polat, 2014: 29).

Sanayi Devriminin ülkelerde farklı zamanlarda başlaması ve ekonomik büyümenin bölgesel farklılıklar, eşitsizlikler oluşturması nedeniyle ülkelerarası, ülke içinde, bölgelerarası, bölge içinde, kentlerarası gelişmişlik düzeyinde farklılaşmalar hızlanmıştır. Mekânsal olanakların gerek coğrafi gerek beşeri sermaye açısından farklılaşması mekânın üretim sürecini doğrudan etkilemesine neden olmuş, eşitsizlik, gelişmişlik, kalkınma düzeylerinin de mekânsallaşmasını ortaya çıkarmıştır. Neo Klasik Kuramın etkisi altında olan Dengeli Kalkınma Modelinin temsilcisi olan Rodan'ın "Büyük İtiş" adını verdiği modeline göre, ekonomide birçok kesimde eşanlı yatırımlar gerekmektedir. Bu yatırımlar, kalkınmanın ilk hareketini ortaya çıkarmaktadır. Kalkınmanın devam edebilmesi için asgari bir yatırım miktarı gereklidir, ancak, yeterli değildir. Bu modelde, kaynakların asgari bir miktarının birbirini tamamlayıcı yatırımlara yönlendirilmesi, kendini sürdüren bir büyüme sürecine geçişte eşğin aşılmasını sağlamaktadır (İşgüden, 1995: 142). Rodan'a göre, başlangıçta gelişmemiş ve tarıma dayalı bir ekonomik yapı mevcutsa, tarımsal nüfus fazlasının farklı amaçlı üretim gerçekleştiren fabrikalara yerleştirmek gerekmektedir. Böylece, her kesimdeki üretim, diğerleri için bir talep yaratabilir ve sonuçta piyasa genişler. Rodan, "bütün kurulacak sanayinin tek bir firma veya tröst gibi ele alınarak ve planlanarak yaratılması"ni önermektedir (Kazgan, 1984: 323).

Ülke ve bölge mekânsal farklılıkları açıklama girişimlerinden bir diğeri Perroux tarafından yapılmaktadır. Perroux Büyüme Kutupları teorisine göre, büyüme kutupları; firmalar, endüstriler veya firma endüstri grupları olabilir. Değişme ve büyüme bu kutuplarda başlatılır. Kutuplar arasındaki ilişkiler girdi ve çıktı akımları ile yaratılan güçleri naklederler. Bölgesel gelişmede en önemli unsur, gelişme kutbunun çekirdeğini meydana getiren "kilit endüstriler" arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Kilit endüstrilerin belirgin özellikleri; yüksek yığılma derecelerine sahip olmaları, önemli çoğaltıcı ve kutuplaşma etkilerini barındırmaları (girdilerin büyük bir çoğunluğu o bölgeden temin edilir) ayrıca ileri teknolojik ve yönetim merkezleri olmalarıdır. Büyüme kutbu kavramında, hâkim endüstri/firma, çevresindeki

endüstri/firmaların büyük bir kısmını kendine çeker, ayrıca bir kutup o bölgede yaklaşık olarak on firmayı etkiler (Büyükdavras, 1972: 60).

W. Isard'a göre, bir anlamda monopol unsurları mekânsal ilişkilerde daima var olduğu için tekeller rekabete dayalı bir genel denge teorisi aslında bir mekânsal ekonomi ve genel yerleşim teorisidir (Isard, 1956, 54'den aktaran Arıcıoğlu, 2011: 29)

Yeni Keynesyen İktisatçılar, ekonomik ajanların rasyonel beklentilere sahip olması ve para arzındaki değişimleri öngörmeleri durumunda bile, toplam talep düzeyindeki değişmelerin reel etkiler doğurmasının mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır. Böylece, bir taraftan Yeni Klasik İktisatçıların öngörülen politikanın etkisizliği iddiasını çürütürlerken; diğer taraftan da Keynesyen makro iktisada sağlam mikro temeller sağlayarak, toplam talep yönetimine ilişkin politikaları akademik çevrelerde tekrar tartışılabilir hale getirmişlerdir (Büyükkay, 2007: 32). Yeni Keynesyen İktisatçılar, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ve bölgenin büyüme, kalkınma hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, öğrenen bölge, kümelenme, kuluçka merkezleri, teknokentler, teknoparklar gibi araçların, mekânın organize edilmesi yoluyla, kullanılmasını önermektedir.

Solow İçsel Büyüme Teorisi, teknolojik gelişmenin ekonomik sistemin içinde oluştuğunu, dolayısıyla ekonomik kararlardan etkilendiğini ifade etmektedir. Ayrıca İçsel Büyüme Teorisi, yakınsama teorisini⁶ reddetmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gerekli ekonomik performansı gösterememesi halinde, gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkının zaman içerisinde artabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için ekonomide devlet müdahalelerinin olabileceğini de savunmaktadır (Yülek, 1997: 2).

Neo-Klasik İktisatçılar, Klasik İktisatçıların aksine piyasaların başarısız olmasını piyasalarda tam rekabet gerçekleşmemesi, dışsalıklar, kamunun üretmek zorunda olduğu mallar gibi nedenlere dayandırmaktadırlar. Ayrıca Neo-klasik İktisatçılara göre nominal ücret artış oranı ile işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu, ekonomide işsizlik ve enflasyonun aynı anda görülmediği kabullerini içeren, Phillips Eğrisinin geçerli olduğu öne sürülmektedir. Politikalar ekonomik konjonktüre bakılarak işsizlik ve enflasyon arasında tercih yapılarak gerçekleştirilir. Ancak, Yeni Keynesyen İktisatçılar Neo Klasik İktisatçıları bu iki olgunun eşanlı olarak meydana gelebileceğini öngöremedikleri için eleştirmişlerdir.

1.2.3. SANAYİ DEVRİMİNİN ÜÇÜNCÜ AŞAMASI (ENDÜSTRİ 3.0)

Sanayi Devriminin üçüncü aşaması (Endüstri 3.0) bilgi ve bilgi teknolojilerinin ön plana çıktığı, tüketicimin kitleselleşerek yayıldığı, çokuluslu şirketlerin gündeme geldiği bir dönemdir. Günümüzde küresel şirketlerin dünya ticaretinin yaklaşık olarak %75'ini kontrol ettikleri söylenmektedir. Dönemin belirleyici unsurları, 1945 sonrası dönemde gündeme gelmeye başlayan küresel neo-liberal politikalar, antlaşmalar ve kurumlardır: Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Ticaret Odası, Dünya Ekonomik Forumu (Çımrın, 2009: 81). Bugün artık küresel düzlemde ulusların dış ticaret ve ekonomi politikaları konusunda söz sahibi olma düzeyleri yüksek oranda ortadan kaybolmuştur. Politika yapma ve ekonomiyi düzenleme yetisi/yetkisi, küreselleşen dünyada, IMF ve Dünya Bankası gibi ulus üstü örgütlere devredilmiştir.

1970'lerin başında Lucas, Sargent ve Wallace'in öncülüğünde gelişen Yeni Klasik İktisat anlayışı kısa dönem içerisinde teorik tartışmalarda başat hale gelmiştir. Rasyonel beklentileri dikkate alan bu anlayış, uygulanan iktisat politikalarının reel ekonomik aktiviteler üzerinde ancak algılama uyumsuzlukları (eksik bilgilenme) durumunda etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Uygulanan politikaya yönelik veriler, ekonomik ajanlar tarafından algılandığındaysa, beklentiler ve görelî fiyatlar yeni politikaya uygun hale getirilecek ve iktisat politikalarının reel ekonomik aktivite üzerindeki etkisi de ortadan kalkacaktır. "Politika

⁶ Yakınsama ve ıraksama teorileri; görece zengin bölgelerin, görece fakir bölgeler ile ekonomik gelişmişlik açısından aralarındaki farkların azalması(yakınsama) veya artması (ıraksama) durumunun analizidir.

etkinsizliği” olarak adlandırılan bu çıkarsama kısa zaman içerisinde, iktisat politikası tartışmalarında hâkim hale gelmiştir. Ancak, rasyonel beklentiler varsayımına dayalı modellerin teorik düzlemde gösterdiği başarıyı ampirik alanlara taşıyamaması bu modellere yönelik eleştirilerin yükselmesine yol açmıştır (Yıldırım vd., 2010: 1270).

Yeni Klasik Ekolün, en temel varsayımlarından biri piyasaların her zaman tam rekabet koşulunu sağlamayabileceğidir. Ekonomide tam rekabet piyasasının işleyebilmesi için piyasanın; atomize olma (piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının olması), homojen olma (tüm mallar aynı türde ve kalitede), şeffaflık (piyasadaki tüm aktörler tam bilgiye sahiptir) ve mobilite koşullarının (piyasaya giriş ve çıkışların serbest olması) tamamını sağlaması gereklidir. Yeni Klasik İktisatçılara göre eksik rekabet nedeniyle oligopol (az sayıda satıcı ve çok sayıda alıcı) ve monopol (tek sayıda satıcı ve çok sayıda alıcı) piyasa türleri ortaya çıkabilir.

Yeni Keynesyen, Neo- Klasik Ekolüne eş zamanlı olarak Milton Friedman’ın öncülüğünde Monetarist düşünce akımı gündeme gelmiştir. Bu düşüncenin varsayımları arasında; para arzındaki büyüme oranı ile nominal gelirin büyüme oranı arasında doğrudan ilişki, serbest piyasa ekonomisinin kendi iç dinamiği sayesinde istikrarlı bir model olması, insanların daha iyi bir iş arama veya işsizlik yardımından yararlanmaları sonucunda belirli bir süre işsiz kalabilecekleri, böylece ekonomide her an bir “doğal işsizlik” olabileceği görüşleri yer almaktadır. (Aktan, 2010).

Günümüzde öğrenen bölgeler önemli bir yenilik ve kalkınma kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca öğrenen bölgeler, ekonomik organizasyonun gelişmesi; birbirine bağlı satıcıların ve tedarikçilerin üretim altyapısı; bilgi üretebilen çalışanlar, ekip çalışmasını kolaylaştıran ve ömür boyu öğrenme çerçevesinde biraya gelen insan altyapısı; bilginin sürekli paylaşımını kolaylaştıran ve destekleyen, bilginin ve bilgilerin elektronik olarak değiş tokuşu, mal ve hizmetlerin zamanında teslim edilmesi ve küresel ekonomiye entegrasyonu kolaylaştıran bir fiziki ve iletişim altyapısı; bilgi yoğun kuruluşların ihtiyaçlarını karşılayan sermaye tahsisi ve endüstriyel yönetim sistemlerinin gerekli olan önemli girdileri sağladığı öne sürülmektedir (Florida, 1995).

Tablo 1. Kitle Üretiminden Öğrenen Bölgeye Geçiş (Florida, 1995: 533)

	Kitle Üretim Yapan Bölgeler	Öğrenen Bölgeler
Rekabetin Temeli	<ul style="list-style-type: none"> ● Rekabeti temel alan: -Doğal kaynaklar -Kol gücüne dayanan fiziksel emek 	<ul style="list-style-type: none"> ●Ekonomik Sürdürülebilirliği temel alan: -Bilgi yaratma -Sürekli gelişim
Üretim Sistemi	<ul style="list-style-type: none"> ● Değerin kaynağı, fiziksel emektir. ● Üretim ve yenilik ayrımı 	<ul style="list-style-type: none"> ● Değerin kaynağı bilgidir. ● Sürekli yaratıcılık ● Üretim ve yeniliğin karışımı
Üretim Altyapısı	<ul style="list-style-type: none"> ● Etkileşimsiz tedarik ilişkileri 	<ul style="list-style-type: none"> ● İnovasyon kaynağı olarak firma ağları ve tedarik sistemleri
İnsan Altyapısı (Beşeri Sermaye)	<ul style="list-style-type: none"> ● Düşük yetenekli, düşük ücretli iş gücü ● Taylorist iş gücü ● Taylorist eğitim ve uygulama 	<ul style="list-style-type: none"> ● Bilgi kapsamlı çalışanlar ● Sürekli eğitim ve uygulama ● İnsan kaynaklarının sürekli gelişimi
Fiziksel ve İletişim Altyapısı	<ul style="list-style-type: none"> ● Yurtiçine yönelik fiziksel altyapı 	<ul style="list-style-type: none"> ● Küresel ölçekte fiziksel ve iletişim altyapısı ●Elektronik verilerin değişimi
Endüstriyel Yönetim Sistemi	<ul style="list-style-type: none"> ●Kıyasıya Rekabet ●Kati Emir Komuta Yapısı 	<ul style="list-style-type: none"> ● Karşılıklı bağımlılık ilişkisi ● Ağ organizasyonları ● Esnek düzenleme yapısı

Florida kitle üretimden öğrenen bölgeye geçişi sunduğu çalışmasında (Tablo 1) rekabet temelinin, üretim sisteminin, üretim altyapısının, beşeri sermayenin, fiziksel ve iletişim altyapısının ve işletmelerin benimsediği yönetim sistemlerindeki değişim/dönüşümleri incelemiştir. Özellikle mekânda meydana gelen

değişiklikler üretim sistemlerine tezahür etmiştir. Doğal kaynaklara sahip veya yakın olmanın verdiği avantaj yerini bilgi üretebilecek teknolojik ilerleme ve küresel ölçekte fiziki, beşeri, üretim ve iletişim altyapısına sahip veya yakın olmaya bırakmıştır. İnovasyon kaynağı olarak firma ağları ve tedarik sistemleri günümüzde üretim yapan firmaların en önemli sayacağını oluşturmaktadır. Geçmişte kıyasıya rekabet günümüzde ağ organizasyon ve karşılıklı bağımlılık ilişkisine evrilmiştir.

Fujita'ya göre, Yeni Ekonomik Coğrafya modelinin temeli 1990'ların başında Paul Krugman tarafından atılmıştır. Yeni Ekonomik Coğrafya, genel yerleşim teorisinin en güncel ve en başarılı çalışmalarını sunduğu kabul edilmektedir (Fujita, 2010).

Yeni Ekonomik Coğrafyanın temel varsayımları; iki sektör (imalat- tarım sektörü), iki işgücü (imalat sanayi işçisi- çiftçi) ve iki bölge (kır- kent) mevcuttur. Tarım sektöründe ürünler homojendir ve sadece çiftçinin emek girdisi vardır. İmalat sektöründe farklı ürünler üretilir ve yalnızca imalat işçisinin girdisi mevcuttur. Üretimde ve tüketimde dışsallıklar vardır. Üretim faktörleri ve tüketiciler mekânlar arasında hareketlidir. Ekonomik faaliyetler ölçek ekonomileri kapsamında kentin en ideal noktasında kümelenirler, bu sayede kent monosentrik (tek merkezli) bir kimlik kazanır. Mesafeler uzadıkça hem taşıma maliyeti hem de ürünlerin bozulma ihtimali (Iceberg Formu) artar (Fujita, Krugman, Mori, 1999; Fujita, Mori, 2005).

1.2.4. SANAYİ DEVRİMİNİN DÖRDÜNCÜ AŞAMASI (ENDÜSTRİ 4.0)

Sanayi Devriminin dördüncü aşaması (Endüstri 4.0), ilk kez 2011 yılında Hannover Fuarı'nda dile getirilmiştir. Fuarı katılan uzmanlar tarafından, bilişim çağının modern yüzünün, üretim süreçlerine yepyeni bir boyut kazandırdığı ve yeni bir Sanayi Devrimi'nin yaşanmakta olduğu ifade edilmiştir. Almanya Hükümeti'nin, dile getirilen bu görüşleri, yeni bir sanayi stratejisi olarak ele almasıyla, 4. Sanayi Devrimi kavramsal olmaktan öte, resmi bir nitelik de kazanmıştır. 4. Sanayi Devrimi, sanayide, genel olarak makinelerin insan gücüne gerek kalmaksızın kendilerini ve üretim süreçlerini yönetmeye başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Makineler bu üst düzey ve güncel yapılarını; bilgisayar, iletişim ve internet teknolojilerinin harmanlanmasıyla ortaya çıkan karma teknolojiye borçludurlar (EBSO, 2015: 8).

2. KURAMLAR – TEKNOLOJİLER – ZAMAN VE MEKÂN ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Merkantilist ve fizyokrat iktisat kuramlarında, ülke ve bölge içinde, basit araçlar ve emek yoğun bir biçimde gerçekleşen organik tarımsal üretim doğal, soyut zamana ve mekâna tabidir. Bilimsel, teknolojik ilerlemeler ve Sanayi Devrimi ile yardımıyla, zaman ve mekân yeni bir anlama evrilmiştir: Organik üretimden mekanik üretime, küçük ölçekli üretimden kitlesel (fordist) üretime ve tam zamanlı (post-fordist)/ esnek ve sanal üretime; yüz yüze ilişkilerden formal ilişkilere, sanal ilişki ağlarına; doğal zamandan saat zamana, zamansız zamana; ulus devlet sınırlarında tanımlı mekândan, tek dünya pazarına, sanal markete dönüşen bölgeye; tarıma dayanan sanayiye dayanan ve bilgiye/ bilişime/ enformasyona dayanan bilgi tabanlı ekonomiye, zaman standartlarına bağlı üretimden zamanın egemen olduğu üretim sürecine, mekânında zaman üzerindeki hâkimiyetinin başladığı bir sürece doğru geçiş yaşanmıştır.

Üretim süreçleri, zaman ve mekân kavramlarındaki değişimin Merkantilist Kuramdan, Yeni Keynesyen İktisat Ekolüne kadar nasıl gerçekleştiği Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. İktisat Kuramlarında Devletin Rolü, Mekân ve Zaman*

	Merkantilist	Fizyokrazi	Klasik İktisat	Keynesyen İktisat	Yeni Klasik İktisat	Yeni Keynesyen İktisat
DEVLETİN ROLÜ	Kurum ve kuralları devlet düzenler.	Doğal bir düzen vardır. Devletin ekonomiye müdahalesi gereksizdir.	Ultra Minimal Devlet (Güvenlik Sağlayan Devlet)	Ekonomik denge için devlet müdahalesi zorunludur.	Ultra Minimal Devlet (Güvenlik Sağlayan Devlet)	Ekonomik denge için devlet müdahalesi zorunludur
MEKÂN	Değerli madenlere sahip mekân rekabette önemlidir.	Tarımsal üretimin yapıldığı yer. Toprağın verimliliği önemlidir.	Mekân ekonomi politikalarda çok fazla yer almaz.	Devlet mekânsal organizasyonlara önem verir.	Mekân ile büyüme arasındaki ilişki ekonomi dışıdır.	Öğrenen bölge, kümelenme, kuluçka merkezleri, tekno kentler, teknoparklar
ZAMAN	Soyut ve doğal zaman	Soyut ve doğal zaman	Rekabet açısından zaman önemli bir etkidir. (Ölçek ekonomiler)	İktisat politikaları kısa dönem üzerine kuruludur.	Mekâna göre zaman kavramına öncelik verilmiştir.	Kısa dönemli iktisat politikaları etkin.

*Tablo makale yazarları tarafından üretilmiştir.

Kalkınma iktisadı alanında yoğun tartışmaların yaşandığı ve literatürel katkının en fazla olduğu dönem İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. İkinci Dünya Savaşı ve öncesinde ülkeler daha çok kendine yetebilme ve mümkün olduğunca büyüme yönünde ekonomik politikalara başvurmuşlardır. Klasiklerde temel vurgu, özellikle dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması aracılığıyla, öncelikle ekonomik büyümenin sağlanması olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi Sanayi Devriminin ikinci aşaması iktisat kuramlarında yeni yaklaşımları zorunlu kılmış ve Keynesyen Devlet uygulamaları yaygınlaştırmıştır. 1973-1979 Petrol Krizleri ile Yeni Klasik İktisat ve Yeni Keynesyen Kuramlar daha fazla gündemde yer almaya ve devletin rolü tekrardan tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte devletin rolü; kurum ve kuralları düzenleyen, ekonomiye müdahale etmeyen, ekonomik denge için müdahale eden (Keynesyen), minimal devlet (Klasik) ve ekonomik denge için müdahaleci devlet olarak farklı roller tanımlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 3. Bölgesel Kalkınma Kuramları*

Rosenstein-Rodan'ın Büyük İtiş Modeli	Rostow	Friedrich List	R. Nurkse'nin Kısır Döngü Kuramı	A. Lewis	Hirschman Dengesiz Kalkınma	Paul Streeten ve Dengesiz Kalkınma	Perroux Büyüme Kutupları Teorisi
Ekonomide birçok kesimde eşanlı yatırımlar gerektiğini ve bu yatırımların kalkınmanın ilk hareketini ortaya çıkardığını savunmuştur.	Tüm toplumlar aynı yolu izleyerek kalkınma süreçlerini tamamlamaktadır.	Ekonomide tüm sektörlerin aynı anda ve birlikte canlandırılmasının dengeli bir kalkınmayı sağlamaktadır.	“Bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur”	Ekonomik kalkınmanın için, tasarrufların artması ve bilgi ve yetenekleri de içeren hızlı bir sermaye birikimi sağlanması gerekmektedir.	Ekonomiyi dengeden uzaklaştırıcı her tür hareket, ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır.	Büyüme oranları ile ilgili önlem alma konusunda, kalkınma çok başarılıdır. Ancak yolsuzluk, adalet ve yoksulluğun ortadan kaldırılması konusunda yetersizdir ya da çok az başarılıdır.	Bölgesel gelişmede en önemli unsur, gelişme kutbunun çekirdeğini meydana getiren “kilit endüstriler” arasındaki karşılıklı etkileşimdir.

*Tablo makale yazarları tarafından oluşturulmuştur. Tüm kuramları içermemektedir.

Bölgesel Kalkınma Kuramları, büyüme ve gelişmenin ötesinde kalkınma paradigması ile birlikte gündeme gelmiştir. Ülke fiziki mekânında, bölgeler arasında ve bölge içinde kalkınmanın nasıl gerçekleştirilebileceği sorusuna yanıt aramıştır, bölgesel kalkınma kuramları, iktisat kuramları ve yer seçimler kuramları ile ilişki içinde olmuştur. Rodan'ın Büyük İtiş Kuramından, Perroux'un Büyüme Kutupları Teorisine kadar farklı kalkınma kabulleri dünyada ve Türkiye'de ülke- bölge coğrafyasını (mekânını) geliştirmenin politika araçları olarak kullanılmıştır (Tablo 3).

19. yy sonunda Almanya'da gelişmeye başlayan yerleşim kuramları; “bölgesel ve ülkesel hedefleri göz önüne almayan, bir firmanın karlılığını maksimize eden, statik veya kısa süre içinde ekonomik rasyonelliği sağlayan uzun süreli kararlara yönelmemiş, sosyal maliyetleri hesaba katmayan” (Tekeli, 1970) soyut, hipotetik bir mekân analizi üzerinden geliştirilmiştir. von Thünen, Alfred Weber, Christaller, Lösch, W. Isard ve Krugman Yer Seçim Kuramlarının temsilcileri arasında yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Yer Seçim Kuramları*

von Thünen Klasik Yerleşim Teorisi	Alfred Weber, Kuruluş Yeri Teorisi	Christaller Merkezi Yerler Teorisi	Lösch- Optimum Yer Seçimi Teorisi	W. Isard Bölge Bilimi	P.Krugman Yeni Ekonomik Coğrafya
-Çiftçiler arası rekabet vardır -Ulaşım maliyeti arazinin fiyatının temel belirleyicisidir -Arazi verimi ve taşıma olanakları homojen -Üretim Faaliyeti: Tarımsal üretim -Ulaşım olanakları zayıf -Tek merkezli mekânsal ekonomi (ulaşım olanaklarının sınırlı olması nedeniyle)	>Taşıma maliyetinin minimum olduğu yer firma için optimum kuruluş yeridir. > İş gücü maliyetindeki kazanç, taşıma maliyetinden yüksekse kuruluş yeri, iş gücünün düşük olduğu noktaya taşınmalıdır. > İlave taşıma masraflarının yığılma avantajlarından küçük olması durumunda firmanın kuruluş yeri değişmemelidir.	√Tüm bölgeler, izotropiktir. √ Nüfus bölgelerde eşit dağılır. √ Doğal kaynaklar her yerde aynıdır. √Piyasadaki herkes benzer alım gücüne sahiptir. √ Bütün noktalara ulaşım maliyetleri eşittir. √ Tam rekabet piyasası geçerlidir.	*Üreticiler kâr, tüketiciler ise fayda maksimizasyonu isterler. *Üretim yerleri, çok sayıda olmalıdır. *Piyasaya giriş serbest olduğu için aşırı kârlar yoktur. *Her bir piyasanın sınırlarında, komşu, iki üreticinin malları arasında kayıtsız kalır. *En rasyonel yerleşim yeri, kârın en yüksek olduğu yerdir.	-Coğrafya+ İktisatı birleşimi - Piyasada her bir mal ve faktör için çok sayıda alıcı ve satıcı gerekli değildir. -Bölge içinde farklı yerlerde belirli bir malın farklı fiyatları olacaktır.	-Iceberg form geçerlidir. -Ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasa -Mekânlar arası hareketlilik mevcut Dışsallıklar mevcuttur. -Ekonomik faaliyetler belirli bölgelerde değişik biçimlerde yığılır.

*Tablo makale yazarları tarafından oluşturulmuştur. Tüm kuramları içermemektedir.

Sanayi Devrimin birinci aşamasından (Endüstri 1.0), bugün içinde bulunduğumuz, Sanayi Devriminin dördüncü aşamasına kadar (Endüstri 4.0) ekonomik krizlerle evrilen, krizlerden çıkışta üretim süreçlerinin yeniden organizasyonu ile kaynaklara olan bağımlılığın azaldığı teknolojiye ve alt yapıda yeni arayışların ortaya çıktığı bir döneme ulaşılmıştır (Tablo: 5). Castells, yeni terminolojiler kullanarak (ağ toplumu, akışlar uzamı, mekânlar uzamı, yeni sanayi uzamı, zamansız zaman, sanal zaman, enformasyonel kent ve mega kent vd) enformasyon çağında zamanın ve uzamın, teknoloji paradigması ile tarihsel değişim sürecini tetiklediğini, toplumsal oluşumlar ve süreçlerin birleşik etkisi altında dönüşüme uğradığını öne sürmektedir (Castells, 2005).

Tablo 5: Sanayi Devrimi İle Değişen Üretim, Zaman, Mekân ve Bilgi*

	Sanayi Devrimi Öncesi	Endüstri 1.0 1784- 1870	Endüstri 2.0 1870- 1970	Endüstri 3.0 1970- 1990	Endüstri 4.0 ve Castells 1990-
Üretim Biçimi	Organik üretim	İnorganik, mekanik üretim	İnorganik ve küçük ölçekli üretim	Kitlesel üretim	Esnek Üretim
Zaman	Doğal zaman	Biyolojik zaman	Saat zaman	Saat zaman	Zamansız zaman
Mekân	Kent Devletleri	Ulus devlet	Ulus devlet	Ulus devlet-Uluslararası Yapılanmalar	Ulusüstü Yapılanma, Ulus ötesi örgütlenme
Bilgi	Tarımsal Üretim Bilgisi	Sanayiye Dayalı Temel Bilgi	Sanayiye Dayalı Bilgi	Sanayiye Dayalı Bilgi ve Enformasyonun Başlangıcı	Enformasyona Dayalı Bilgi

*Tablo makale yazarları tarafından üretilmiştir.

Keynesyen kuram ve uygulamalar kalkınma paradigmasında ülke ve bölgeye yeni bir perspektif getirmiştir. Perroux'un Büyüme Kutupları yaklaşımı ülke kalkınmasında bölgesel dinamikleri, yatırım yeri seçimi için, öncelikli alanlar olarak almıştır. Dünyada ve Türkiye'de pratiğe geçen bu kuramsal yaklaşım ülke coğrafyasını (mekânını) ve uzun dönemli yatırımlar ve gelişmeleri (zaman) belirleyici olduğu bir yaklaşım geliştirmiştir. Ulus-devletlerin yaygın olarak kabul ettiği bir politikaya dönüşen büyüme kutbu yaklaşımı, Sanayi Devriminin ikinci ve üçüncü aşamasında, teknoloji-zaman ve mekân bağlamındaki evrimin hızlandığı süreci temsil etmektedir. Fordist üretim, Taylorist örgütlenme, kitlesel üretim ve tüketim, hızlı dolaşım kapitalist sermaye birikim süreçlerinde keşfedilen teknoloji- zaman ve mekân ilişkisi aracılığıyla hızlanmaya başlamıştır.

Castells, Enformasyon Çağı olarak adlandırıldığı dönemde, ağ toplumunun maddi temellerini oluşturan, aynı zamanda enformasyon teknolojisi paradigmasının temel özelliklerini şu şekilde belirlemektedir: Yeni paradigmanın hammaddesi enformasyondur. Yeni teknolojilerin etkilerin yayılımıyla ilgilidir (Bireysel ve kolektif bütün süreçler doğrudan yeni teknolojik araçlarla şekillendirilir). Yeni enformasyon teknolojilerini kullanan bir sistemin ya da ilişkiler kümesinin ağ kurma mantığıyla ilgilidir. Enformasyon teknolojisi paradigması esnekliği temel alır. Belli teknolojilerin bütünlük bir sisteme dönüşümünün giderek yayılmasıyla ilgilidir. Enformasyon teknolojisi paradigmasının bir sistem olarak kapanmaya değil, çok kenarlı bir ağ olarak açılmaya doğru evrildiği söylenebilir. Maddiliği bakımından güçlüdür, dayatıcıdır, fakat tarihsel gelişimi bakımından uyarlanabilir, açık uçludur. Anlaşılabilirlik, karmaşıklık ve ağlar oluşturma belirleyici özelliklerdir (Castells, 2005: 89-96).

Enformasyonel ağlar etrafında şekillenen bir dünyada, bölgesel veya uluslararası ölçekte bir bölgenin/ firmanın rekabet edebilmesi, büyük ölçüde ağ toplumuna karşı konumlanış biçimi ile yakından ilgilidir. Bir bölge/firma ağa katıldığında diğer bölgelere göre ön plana çıkmaktadır. Bunun sonucunda da bölgeler arası eşitsizlikler artmaktadır (Castells, 2005; Castells, 2013).

Ağ toplumunda uzamın hareketliliği küresel ağların yer seçimine bağlı olarak değişmektedir (Castells, 2005). Küresel ağların yer seçiminde öncelikli mekânlar; doğal kaynaklara yakın olmaktan ziyade ağ kurabileceği merkezler, uluslararası finans sistemleri için uygun, altyapının yeterli olduğu, bilişim teknolojilerinin üretilebileceği alanlardır. Enformasyonel, küresel ekonomi, şirket ağlarının sarmal haline gelmiş faaliyetlerini koordine edebilecek, yenileyebilecek, yönetebilecek komuta ve kontrol merkezleri etrafında örgütlenmiştir.

Castells Enformasyon Çağında zaman kavramının önemli ölçüde değişime uğradığını, Sanayi Devrimi sonrasında kitlesel üretimle birlikte ortaya çıkan saat zamandan, sanal zaman ve zamansız zamana geçiş yaşandığını öne sürmektedir. Modern zamanların çizgisel, geri çevrilemez, ölçülebilir, öngörülebilir zamanı ağ toplumunda parçalanmaktadır. Zamanlar kendi kendine genişleyen, kendi kendini koruyan, döngüsel değil de rastlantısal ve aniden olan, tekrarlanamayan, sonsuz bir evren yaratmak üzere birbirine karışmaktadır. Zaman ayrıca medyada, aynı iletişim kanalı içinde, izleyicinin/etkileşim içinde olanın tercihiyle birbirine karışması, türlerin sadece iç içe geçmekle kalmadığı, aynı zamanda zamanlamalarının da dümdüz bir çevrede, başı, sonu, bir sırası olmaksızın eşzamanlı hale geldiği zamansal bir kolaj ortaya çıkarmaktadır (Castells, 2005: 576-610).

“...Sermayenin zamandan bağımsızlaşması ve kültürün saatten kaçması, yeni enformasyon teknolojileri ile ciddi biçimde kolaylaştırılmış, ağ toplumunun yapısına içkin hale gelmiştir” (Castells, 2005: 576). Castells'e göre ağ toplumunda uzam, zamanı organize etmektedir. Bu uzam ise sınırları belirli ve katı bir uzam değil akışlar uzamıdır.

Yeni mekânın özellikleri; çalışma sisteminde bireyselleşme, aktivitelerin çok mekânlılaşması, bireysel çalışanların tüm etkinlikler etrafında ağ kurma yeteneğinin artması, yeni bir kentsel mekânda yol gösterici, sonsuz hareketlilik mekânı, iletişim ve bilgi teknolojilerinin mekânda akışı, en yüksek düzeyde internet ile yönetimidir. Küresel mekân salt bir mekân değil, bir süreçtir: İleri hizmetlerin üretim ve

tüketim merkezleriyle, bu merkezleri destekleyen yerel toplumları küresel bir ağ içinde birbirine bağlayan, bir yandan da bilgi akışına dayalı olarak bu merkezlerin arka bölgeleriyle bağlantılarını zayıflatan bir süreçtir. (Castells, 2005: 510-517).

Bölgesel ölçek içinde yeni iletişim teknolojisi- zaman ve mekân bölgesel kalkınma ve gelişmelerin merkezine enformasyon teknolojilerini yerleştirmektedir. Kitle üretiminden öğrenen bölgeye geçişi (Tablo: 1) işaret eden bölgesel kalkınma yaklaşımında mekân ve zamanın ağa dâhil olma ve akışlar içinde yer alma niteliğiyle, yeni teknolojilerin bölgesel kalkınma stratejilerindeki karşılığı görünürlük kazanmaktadır.

Küresel bağlamda, uzamsal dağılmaya bir alternatif oluşturmaktan uzak olan yerel yoğunlaşma, bölgesel ekonomilerin oluşturduğu küresel bir ağa dâhil olmanın başlıca koşulu haline gelir. Bölgeler ve ağlar aslında, küresel yeniliklerin yeni uzamsal mozaikinde, karşılıklı bağımlılık içinde kutuplar haline gelir. Bu bağlamda küreselleşme, evrensel süreçlerin etkisinin yayılmasını değil, tam tersine kültürel çeşitliliğin, birbirinden farklı bölgesel yenilik mantıkları ve becerilerinin bir araya gelmesi biçiminde hesaplı bir sentezini kapsar (Castells, 2005: 525). Bu ağların yönü ve mimarisi, kimi zaman tarihsel bir birikim yaratan, kimi zaman yerleşik kalıbı bilinçli kurumsal girişimcilikle altüst eden, şirketler arasında, yerel birimler arasında sürekli değişen işbirliği ve rekabet hareketliliklerine bağlıdır (Castells, 2005: 525-526).

Harvey'e göre, mekânsal ve zamansal pratikler, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve dönüşümü süreçleriyle ilgilidir. Bu nedenle zaman ve mekân pratiklerini anlamının bir yolu bulunmalıdır. Hatta Harvey, toplumsal değişimin tarihinin, bir ölçüde, mekân ve zaman anlayışları ve bu anlayışların ideolojik kullanımlar aracılığıyla kavranabileceğini öne sürmektedir. Harvey'in ifadesiyle "...toplumu değiştirmek isteyen herhangi bir proje, mekânsal ve zamansal anlayış ve pratiklerin dönüşümünün karmaşık ağını kavramak zorundadır" (Harvey, 1997: 246). Öyle görünmektedir ki, sermaye birikim süreçlerine hâkim aktörler bunu başarmıştır.

Zaman ve mekân kavramı, iktisat kuramlarında, yer seçim teorilerinde ve bölgesel kalkınma kuram ve süreçlerinde sürekli bir değişime ve dönüşüme uğramıştır. Günümüzde, insan- zaman- mekân- teknoloji- enformasyon ilişkisi, yer seçim kuramlarında, bölgesel kalkınma ve büyüme strateji ve politikalarının oluşturulmasında bir arada ele alınması gereken karmaşık ve çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir.

KAYNAKLAR

- AKTAN, C.,C. (2010) “Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi” , Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 2, No 1, 2010 ISSN: 1309-8020 (Online)
- ARICIOĞLU, E. (2011) “İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: Mekân”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 81, ss. 17-44.
- AYBEK, H., (2017), “Üniversite 4.0’a Geçiş Süreci: Kavramsal Bir Yaklaşım”, Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 164-176.
- BLAUG, M.,(1985) “Economic Theory in Retrospect”, Cambridge Universty Press, Fourth Edition.
- BÜYÜKAKIN, T., (2007) “Yeni Keynesyen İktisat mı, Yeni Neo-Klasik Sentez mi?”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (13) / 1 : 22-36.
- BÜYÜKDAVRAS, S.(1972), “Büyüme Kutupları Kuramı ve Türkiye’de Uygulanmasına İlişkin Çalışmalar”, Amme İdaresi Dergisi, 5 / 4, Aralık / 1972.
- CASTELLS, M. (2004) Enformasyon Çağı II: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CASTELLS, M. (2005) Enformasyon Çağı I: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Ağ Toplumunun Yükselişi, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CASTELLS, M. (2013) Enformasyon Çağı III: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Binyılın Sonu, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CHRISTALLER W. (1933), “Die Zentralen Orte in Süddeutschland, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstad”t, English Edition, “The Central Places in Southern Germany”, Prentice-Hall, Englewood, Cliffs, NJ, 1966
- ÇİMRİN, F. K. (2009), Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri Türkiye Sosyal Forumu Örneği, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Doktora Tezi.
- DAWKINS, C.J. (2003), “Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments”, Journal of Planning Literature, 18(2), p. 131-172.
- DICKEN, P., LLOYD, P. E. (1990), Location in Space, Harper Collins Publishers, New York- ABD.
- DİNLER,Z., (2005), Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, 7.Basım, Sf.13.
- EBSO, Ege Bölgesi Sanayi Odası, (2015), Sanayi 4.0, Araştırma Müdürlüğü.
- EKİNCİ,E.D. ve ERSUNGUR, Ş.M., (2013) “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2013 17 (3): 205-224.
- ERTÜRK, H. ve Sam, N. (2009), Kent Ekonomisi, Ekin Yayınları, Bursa.
- FLORIDA, R. (1995), “Toward The Learning Region”, Futures, Vol. 27, No. 5, pp. 527-536.
- FUJITA, M., KRUGMAN, P., MORI T. (1999) “On the Evolution of Hierarchical Urban Systems” , European Economic Review 43.
- FUJITA, M., (2010) “The Evolution of Spatial Economics: From Thünen To The New Economic Geography”, The Japanese Economic Review, Vol. 61, No. 1.
- GÜRAN, T. (2003), İktisat Tarihi, Acar Basım, İstanbul.
- HARVEY, D.(1997), Postmodernliğin Durumu, Kültürel Değişimin Kökenleri, Sungur Savran (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- HOTTES, R. (1983). Walter Christaller, Association of American Geographers
- ISARD, W. (1949), “The General Theory of Location and Space”, Quarterly Journal of Economics, 63(4):476-506.
- İŞGÜDEN, T. (1995), Gelişme Kuramları, (Gelişme İktisadı, Ed.Tamer İŞGÜDEN ve diğerleri), Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul : 140-202.
- KAZGAN, G. (1984) , İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 503 s.
- KEYNES, J.M., (1967), The General Theory of Employment, Interest and Money, London: Palgrave Macmillan.
- KILINÇASLAN, İ.,(2010) “ Kent Ekonomisi”, Ninova Yayınları, Birinci Basım, Sf. 167.

- MÄKI, U., (2008) "Scientific Realism and Ontology", The New Palgrave Dictionary of Economics, Second Edition.
- MORI, T., FUJITA, M., (2005) ,Frontiers of the New Economic Geography, Blackwell Publishing.
- MULLIGAN, G. F.&PARTRIDGE, M. D. ve CARRUTHERS, J. (2012) "Central Place Theory and Its Reemergence in Regional Science", The Annals of Regional Science 50. Year.
- POLAT, E. (2014), "Türkiye’de Düzey-2 Bölgeleri Kamu Yatırımları Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi" İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Doktora Tezi.
- SAKARYA, A.,(2013) "Türkiye’de Kentsel Kademelenmenin Lojistik Sektörü Açısından Değerlendirilmesi" İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- SAKARYA, A.,(2013) "Değişen Ekonomi, Değişen Teori", 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu, Neo-Liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları, Bildiri Kitabı,
- SAVAŞ, V., (2000) İktisatın Tarihi, Siyasal Kitabevi, 4. Baskı.
- SMITH, A. (2011), Milletlerin Zenginliği, çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İ.,(1970) "Yer Seçimi Teorileri, Endüstrileşme Politikası ve Organize Sanayi Bölgeleri Üstüne", Mimarlık Dergisi, Sayı: 6. Sf: 50-55.
- PEKİN, T., (1985), Ekonomiye Giriş, İstiklal Matbaası, İzmir.
- THÜNEN v., J. H., (1826), "Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, Hamburg", Perthes. English translation by C.M. Wartenberg: The Isolated State, Oxford, Pergammon Press, 1966.
- ÜNAL, Y. (2009), "Bilgi Toplumunun Tarihçesi", Tarih Okulu, Sonbahar 2009, Sayı V, 123-144.
- YAYLA, A., (1992), Liberalizm, Turhan Kitabevi.
- YILDIRIM, E., LOPCU, K., ÇAKMAKLI, S. ve ÖZKAN, Ö., (2010) "Yeni Keynesyen Makro Ekonomik Bir Model: Türkiye Uygulaması", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 4.
- YILDIRIM, K., BAKIRTAŞ, İ., YILMAZ, R. ve ESEN, E., (2010), Makro İktisada Giriş, 5. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- YÜLEK, M. (1997), " İçsel Büyüme Teorileri ve Kamu Politikaları Üzerine" Hazine Dergisi, Sayı 6, Nisan 1997.
- WEBSTER, F, ROBINS, K.(1989) "Plan and Control: Towards a Cultural History of the Information Society" Theory and Society, 18.